

"Les dones parlen, actuen i transformen: Dones de Chiapas i la seva lluita per la pau, la justícia i la dignitat"

ÍNDEX

Introducció.....	2
L'Aixecament: Mèxic, Chiapas 1994.....	3
De l'opressió a l'acció: el llarg i inacabat camí.....	10
La pau: una lluita silenciosa, però sòlida.....	16
Reflexions finals.....	25
Bibliografia.....	28

"Les dones parlen, actuen i transformen: Dones de Chiapas i la seva lluita per la pau, la justícia i la dignitat"

Cristina Velásquez Traipe¹

Introducció

A través de la història i en l'actualitat, són moltes les dones que en tot el món han iniciat processos reivindicatoris, de reconeixement com a subjectes de dret, com a ciutadanes. Això ha permès amb més o menys dificultats creuar la frontera d'allò privat a allò públic i situar-se d'una forma diferent en el món, constituint i creant així nous espais d'acció col·lectiva.

Aquests processos tenen les seves particularitats, diferències i semblances. Doncs són lluites que s'han iniciat sota diferents contextos polítics, socials, culturals i econòmics i creuades sens dubte per un mosaic d'experiències de la vida quotidiana. Les diferents teories de gènere ens recorden precisament tenir en compte aquests elements a l'hora de parlar de les dones, d'emancipació, de llibertat, igualtat, etc. Doncs aquests processos no s'inicien al marge de la conjuntura nacional o internacional, si no molt al contrari, es troben totalment immersos en ella.

En parlar de les dones de Chiapas, de les seves lluites reivindicatòries i de la seva consegüent lluita per la pau, hem de considerar el context particular en què aquesta es situa: el de la comunitat indígena. Això, és de vital importància considerar-lo, perquè ens situa en un espai amb dinàmiques i temps molt diferents als que estem acostumats / des i en el qual no deixa d'estar absent la contradicció de la submissió i la rebel·lia, de la modernitat i allò tradicional, etc., i que és precisament el que va permetent que les dones vagin buscant nous espais i noves pràctiques per fer front a aquesta situació de marginalitat.

Chiapas, ubicada al sud-est de Mèxic és una zona marcada fortament pel conflicte i on conviuen diferents grups culturals. Conflictes al voltant de la propietat, l'ús de la terra, ètnics, etc., en els quals la problemàtica femenina es deixa sentir fortament i violenta. És en aquest escenari, on les dones han començat a combatre la

¹ Sociòloga de la Universidad de Concepción, Chile. Máster en Desarrollo y Cooperación Internacional, Fundación CIDOB, perteneciente a la Universidad Autónoma de Barcelona.

subordinació, l'exclusió i la marginalitat social, així com l'onada de violència i mort, moltes vegades silenciosament, però mai absents i en altres han alçat la veu intentant fer cada vegada més visible la seva presència i la seva causa, així com la del seu poble.

Aquest breu article, només intenta ser una mirada de la situació de les dones a Chiapas en general i de la seva lluita per la pau en particular. Part primer amb una contextualització de la situació del conflicte a Chiapas, les seves causes, la seva història i com s'inicia la participació de les dones en aquest context, cal no oblidar que el moviment zapatista va ser o ha estat un dels principals impulsors de la participació femenina, juntament amb l'església catòlica, que també s'ha fet part d'aquest procés, principalment a través de la teologia d'alliberament, la que dona un tomb a la mirada tradicional de l'església catòlica respecte de les dones i el seu rol en la societat.

A continuació ens centrarem més en aquest canvi qualitatiu que, és el pas a l'acció en els seus diferents aspectes _De l'opressió a l'acció_ és considerar i veure a les dones en la seva fase organitzativa i com l'han dut a terme, com s'origina i es sustenta, per tal d'acabar amb l'exclusió a la qual han estat exposades. Finalment, parlaré d'aquest camí recorregut cap a la pau. Un recorregut que, d'altra banda, ens porta a reflexionar sobre el que entenem per pau, incorporant nous elements que moltes vegades són absents quan es parla d'ella, o bé no es manifesten de manera explícita.

L'aixecament: Mèxic, Chiapas 1994.

Un país, un lloc, un any. L'1 de gener de 1994 marca l'inici de l'aixecament armat i de la lluita zapatista a Chiapas, liderat per l'Exèrcit Zapatista d'Alliberament Nacional (EZLN), amb les seves controvèrsies, suports i detractors. Aquest fet significa la confrontació total amb un Estat federal de Mèxic i el rebuig absolut al sistema capitalista i per tant al neoliberalisme. Data per això no menys simbòlica, quan en aquest mateix dia entrava en vigor el Tractat de Lliure Comerç (TLC) entre Estats Units, Canadà i Mèxic amb totes les implicacions que significava per al país i en particular per a Chiapas, augmentant amb això la dependència amb els Estats Units.

San Cristóbal de les Casas, es convertia així en l'epicentre de la lluita i del somni transformador d'una societat i d'un sistema. El món observava atònit la dualitat

d'un país que per una banda mostrava un Mèxic modern i resolt, mentre per l'altra es mostrava un Mèxic perdut en la misèria, en la pobresa i en l'exclusió, però capaç d'aixecar-se i confrontar a un govern que no satisfia les necessitats de la gran massa indígena. La consigna era "ja n'hi ha prou", alhora que era una crida a tots, mexicans o no, chiapanecos o no, a enfrontar-se a aquest temut monstre anomenat "neoliberalisme." Es pretenia posar fi o marcar l'inici del fi al continuisme neoliberal.

El conflicte de Chiapas, per tant, no ha de veure's ni comprendre's com una cosa que sorgeix del no-res, doncs és el resultat d'un llarg procés que considera reclams en aspectes econòmics, polítics i socials i que, intenta per la via de les armes posar fi a injustícies històriques, que afecten i han afectat tant a les comunitats indígenes, com a les que no. Tanmateix és important assenyalar, que el combat armat només va durar 12 dies, el rebuig de la societat civil mexicana i també de la internacional a la guerra, va portar a posar fi als enfrontaments per part del EZLN. Per a aquest, la societat civil és de vital importància i el seu rebuig a una guerra armada, més no a les seves demandes, els feia impossible continuar amb aquesta forma d'acció. Això va implicar un gir a l'accionar del EZLN, de tal manera que la via de la resistència civil i les accions polítiques es van transformar en la pràctica rebel d'aquest exèrcit.²

Chiapas històricament ha estat una zona d'exclusió, marcada per la pobresa i la marginalitat i on la situació de les dones s'ha vist fortament violentada, sent les excloses dels exclosos, però que també en un moment determinat, com va ser l'1 de gener de 1994 van ser capaços de trencar amb aquella tradició de segles que les mantenia relegades a un espai històricament menys valorat com és el món privat. D'altra banda, aquesta zona s'ha vist lluny dels processos d'inclusió i de participació de les comunitats indígenes dins del propi Mèxic. Aquestes, cada vegada es van trobar més lluny dels processos modernitzadors, dels beneficis de l'economia nacional i dels acords internacionals. A pesar de ser un Estat tan ric en recursos naturals, amb una gran superfície cultivable, on es produeix la major part del cafè de Mèxic, aquesta, mai ha gaudit dels beneficis de la inversió estrangera. Per això és l'indígena qui es converteix en l'actor social i cultural d'aquesta lluita armada.³

Ja als anys 70' comencen a organitzar-se i constituir els primers fronts de resistència davant l'abús al que eren sotmesos els indígenes, principalment baixos

² <http://www.comunica-accion.org/IMG/doc/zapatismo-historia-y-naturaleza-charla.doc>

³ Le Bot, Yvon: "Subcomandante Marcos: El sueño zapatista." Edit. Anagrama, S.A 1997, Barcelona, España, p. 22

salaris, males condicions laborals, sanitàries, educacionals, etc. Sent el 1983, quan el EZLN comença a organitzar, el moment en que la lluita es torna més forta i decidida (encara que clandestina), malgrat lo fragmentada que es trobava la societat en aquell moment. Encara que és aquesta mateixa fragmentació com assenyalarà el propi Subcomandante Marcos, la qual va gestant la insurrecció, la que sens dubte no sorgeix de les capes més pobres de la societat chiapaneca, si no d'aquells que havien aconseguit sortir d'aquesta condició.

En aquests anys vuitanta, va començar una onada de privatitzacions de les empreses estatals, de pèrdua del patrimoni nacional, de desigualtat creixent entre la població, riquesa concentrada i pobresa massificada. El capitalisme s'obria pas cada vegada amb més força. La caiguda dels preus del cafè va suposar un cop molt fort per a les economies del nord i la pèrdua de terra per part d'algunes de les comunitats indígenes de la zona.

L'1 de gener de 1994, per tant, és el punt culminant no només d'anys de marginalitat, si no d'una història en què es van anar conformant identitats conflictuades que van evolucionar cap a la lluita per aconseguir el que el propi moviment manifesta: *"El zapatisme és portador d'una triple exigència - política, ètica i d'afirmació del subjecte- que resumeix en la seva fórmula predilecta: democràcia, justícia, llibertat, i més encara dignitat."*⁴ Aquesta idea aportarà elements claus per comprendre el procés de pau a Chiapas.

En definitiva, s'exigeixen canvis tant a nivell cultural, com polític i social, a favor de l'autonomia dels pobles. Aquí, cal destacar que, aquesta demanda d'autonomia i d'autodeterminació, no és només una demanda del moviment zapatista, sinó que és una demanda que s'instal·la en el si de les lluites i del discurs sociopolític indígena a Amèrica Llatina a partir de la dècada dels 80´.

Després de la primera Declaració de la Selva Lacandona, l'EZLN fa una crida al poble mexicà de presa de consciència de la realitat que es viu, de la discriminació i desigualtat que afecten les comunitats indígenes. Planteja també el seu total rebuig al govern de Salinas de Gortari, l'ascens al poder és totalment qüestionat i per això considerat un frau, desafiant amb això al Partit Revolucionari Institucional (PRI) i cenyint-se al que estableix la Constitució de Mèxic, exigeix la sortida del mandatari i assenyala: *"La sobirania nacional resideix essencial i originàriament en el poble."*

⁴ Le Bot, Yvon: *"Subcomandante Marcos: El sueño zapatista."* Edit. Anagrama, S.A 1997, Barcelona, España, p. 23

Tot el poder públic emana del poble i s'institueix per benefici d'aquest. El poble té, en tot temps, l'inalienable dret d'alterar o modificar la forma del seu govern."⁵

El cop al PRI, significava començar a donar llibertat a les organitzacions i moviments socials dels camperols, indígenes, obrers etc. Juntament amb posar fi a una dreta inamovible i que per a ells (els zapatistes) era totalment contrària als interessos de les minories, per tant l'únic destí que li queda al PRI segons els zapatistes és la seva desaparició. D'altra banda la derrota del PRI, implicava la possibilitat d'establir acords polítics amb la dreta electoral i anar generant amb això canvis concrets en aquestes esferes, on els veritables beneficiats no siguin els interessos polítics, si no les capes més baixes de la societat.⁶

Aquesta primera Declaració, ja que després es succeiran altres més, també és una crida a ser fidels al moviment: *"Rebutgem per endavant qualsevol intent de desvirtuar la causa justa de la nostra lluita acusant-la de narcotràfic, narcoguerrilla, bandolerisme o altre qualificatiu que puguin utilitzar els nostres enemics. La nostra lluita s'apega al dret constitucional i és abanderada per la justícia i la igualtat."*⁷ Sens dubte molts han qüestionat el veritable origen del moviment, i fins a quin punt els indígenes han estat manipulats o no en aquesta lluita armada, fins a quin punt hi ha consciència real de totes les demandes que s'exigeixen, però potser, és precisament el fet que hagin estat els indígenes els que s'hagin aixecat en armes el que més sorpreses i dubtes suscita per la subvaloració del "ser indígena" i pel poc coneixement que a vegades hi ha respecte a la vertadera realitat organitzacional de les comunitats més enllà del moviment. El funcionament en comunitat no és una cosa nova per a ells, sempre han funcionat sota aquestes dinàmiques i són aquests ritmes i aquestes formes el que a vegades dificulta la comprensió d'aquest complex conflicte.

El que no és discutible però, és la significació que ha tingut l'aixecament zapatista més enllà de les fronteres de Chiapas, portant amb sí el retorn del tema indígena sota unes dimensions insospitades, no només a Mèxic sinó a nivell mundial. D'altra banda, torna a posar en discussió la idea d'autodeterminació, d'autonomia, que com assenyalava anteriorment és una demanda que vénen exigint tots els moviments indígenes a Amèrica Llatina, però que donada la dimensió social i mediàtica del moviment zapatista, aquest ha estat un motor i una empenta per

⁵ EZLN (1994): Primera Declaración de la Selva Lacandona

⁶ <http://www.nodo50.org/americalibre/>

⁷ EZLN (1994): Primera Declaración de la Selva Lacandona

orientar la causa indígena en aquesta direcció autonòmica i per altra banda, ha donat compte de que l'autogestió és possible, que l'autonomia és possible en veure el bon funcionament de les Juntes de Bon Govern i en les quals poc a poc també es van incorporant les dones, situació impensable fins fa alguns anys.

D'acord amb l'anterior, per tant, l'alçament zapatista no s'ha de reduir a un problema de pobresa i precarietat, així com tampoc s'ha de pensar que el moviment zapatista és el conflicte, aquest només va ser una resposta davant una situació que cada vegada es feia més insostenible. Per això les seves causes són molt més complexes i profundes que aquestes, que passen per evitar l'arrasament de les economies i de les terres indígenes, la manca per exemple, d'una reforma agrària, el que implicava deixar a les comunitats indígenes en una situació de major precarietat encara enfront d'un acord de lliure comerç i més quan Chiapas es convertia en una important frontera sud amb els Estats Units. Per tant la idea autoderminació i autonomia cobraven cada vegada més pes, impulsant amb això no només el moviment de les comunitats indígenes, si no de molts sectors socials marginats. L'indígena passava a ser en aquest sentit el representant mediàtic de tots els exclosos i excloses de la societat.

D'altra banda parlar d'autonomia, d'autodeterminació implica per al zapatisme: *"l'articular experiències de comunitats heterogènies, dividides i obertes; la democràcia nacional i el projecte d'una societat de subjectes individuals i col·lectius, que es reconeguin i puguin respectar en la seva diversitat; Lluita per un món on càpiguen molts móns, un món que sigui un i divers."*⁸ Pensar en l'autonomia, en l'autogestió, implica necessàriament pensar en termes democràtics i no excloents, i sobretot en termes de participació. Encara que molts moviments indígenes han tingut tendència a caure en la intolerància i convertir-se en el que ells mateixos critiquen i qüestionen. Per tant, a aquesta visió se li ha de sumar la idea de pluralitat i d'acceptació absoluta d'aquesta.

És potser sota aquesta idea de pluralitat, de considerar diferents móns el que ha fet possible el començament d'una participació més visible de les dones, principalment en el pla polític, el que en cap cas vol dir que hagi estat fàcil, doncs hi ha massa segles de tradició, molt difícils de combatre i de canviar, però no impossible d'assolir.

⁸ Le Bot, Yvon: *"Subcomandante Marcos: El sueño zapatista."* Edit. Anagrama, S.A 1997, Barcelona, España, P.23

Ara bé, l'autodeterminació és un tema que no és fàcil d'abordar, doncs els governs si bé davant d'aquesta demanda comú dels pobles indígenes a Amèrica Llatina l'accepten i la reconeixen com justa i necessària, acaben però orientant la seva política cap a tot allò contrari: *"duen a terme esmenes legals, per reconèixer el caràcter pluricultural de la societat i de l'altra, adopten models socioeconòmics que minen la identitat dels pobles indis. Això és el que pot anomenar l'estratègia del indigenisme etnòfag. Això mentre es reconeix la vigència de les identitats, es busca engolir-les, soscavar-les des dels seus fonaments: des de la mateixa comunitat."*⁹ Això no només passa a Chiapas, si no en tots els països on hi ha presència indígena. Tanmateix al meu parer, Chiapas ha aconseguit ser més conscient d'aquesta situació i per això mateix no declina en les seves demandes.

Aquesta idea de comunitat que, ha anat canviant a través de la història però que ha estat present en la vida quotidiana dels indígenes, pretén ser reprès per les comunitats zapatistes. Molts han estat els intents de diàleg després del cessament dels enfrontaments, darrere de conciliar precisament aquesta idea de comunitat amb l'Estat mexicà, però aquestes instàncies no han tingut èxit. Davant d'aquesta impossibilitat, la primera ofensiva dels zapatistes, es realitza en vigílies de les eleccions presidencials. Es prenen 38 municipis, els que són declarats autònoms i rebels, ofensiva que es porta a terme sense vessament de sang. Després d'aquests fets, el diàleg es reprèn el 1995, en el que seran els diàlegs de San Andrés dels pobres, signant el 1996 l'Acord de Sant Andreu. Tanmateix aquest, no va ser complet per part del govern mexicà.

Arran d'aquests incompliments, els processos de pau queden estancats. L'ofensiva militar mexicana va en augment i el nombre de desplaçats també, uns 4000 a la zona nord i uns 10.0000 en els Alts aproximadament, sent el fet més sagnant la matança d'Acteal (1997), en què moren desenes d'homes i dones . A partir de l'any 2000 continua augmentant el nombre de detencions i desplaçaments, situació que ha afectat fortament a les dones, les que vénen patint una violència sistemàtica, exposades a violacions i fins a la pròpia mort a causa de les forces militars mexicanes.

Davant d'aquestes situacions i gràcies al suport de la societat civil, la qual per una banda ha actuat com un important cinturó de pau davant l'ofensiva militar i paramilitar i que d'altra, ha estat clau per seguir endavant amb aquest procés d'autonomia, els zapatistes decideixen portar a terme un canvi important en el seu

⁹ Díaz, Héctor: *"La rebelión zapatista y la autonomía."* Edit. Siglo XXI ediciones, 2001, p.18

accionar, tant des de dins, com en la seva relació amb la societat civil nacional i internacional. Sorgeixen així els "Els Cargols (antics Aguascalientes), sent els nous referents del moviment, els que s'encaminen de forma lenta, però segura cap a l'autonomia. *"El veritable repte, més que resistir la dominació, és construir el nou món a l'interior de les comunitats."*¹⁰

Aquests intenten construir una nova cultura política, que apunta precisament a tenir clara consciència de la pluralitat i de la participació, principalment en la presa de decisions i aconseguir amb això la anhelada llibertat i igualtat, incloent ja, no només als sectors indígenes de Chiapas, si no a tots aquells que també comencen a mobilitzar. Els cargols, suposen un important avenç en la instauració de la Llei de Drets i Cultura Indígena, recollida en els Acords de Sant Andreu.

Els Cargols, són les regions organitzades dels governs zapatistes i operen com una administració regional, s'hi instal·len les Juntes de Bon Govern (JBG), les que es constitueixen amb els representants dels Municipis Autònoms Rebels Zapatistes (MAREZ) de les comunitats que formen cada cargol, sent aquests, els MAREZ, els que porten a terme les funcions de: impartir justícia, educació, salut, habitatge, treball, cultura, informació, etc. Els MAREZ, són vigilats pel Comitè Clandestí Revolucionari Indígena-Comandància General (CCRI-CG) del EZLN, per tal de vetllar pel seu bon funcionament i evitar així la corrupció, les injustícies, les arbitrietats, etc. Els Cargols, es constitueixen així, com l'acció més decidida per part del EZLN de generar autogovern.

Aquesta nova estructura dóna una major solidesa en l'accionar del EZLN, sent un canal de relació molt més obert amb la societat civil nacional i internacional. D'altra banda aquestes estructures es transformen en els interlocutors directes a qui dirigir i en la manera d'evitar més enfrontaments cap a la societat civil. Per a ells, aquesta és la via i la resposta davant l'absència de diàleg i de disposició a escoltar i complir les seves demandes per part del govern, és el que anomenen la "via dels fets."

Al veure aquestes noves formes d'organització a través de les que comença a operar el EZLN, ens adonem que ens trobem davant d'un conflicte que no deixa de sorprendre i que pel mateix ha remogut les consciències d'homes i dones que s'han fet part d'ell, tant de forma directa, com indirecta. Les dones poc a poc també comencen a participar dins d'aquestes noves estructures i dinàmiques del

¹⁰ Ceceña, Ana Esther: *"A diez años del levantamiento zapatista"*, p.8

moviment. Cada vegada es fan més presents per alçar la veu davant les injustícies que es cometien dia a dia a Chiapas, a Mèxic i al món. Les dones comencen així un procés reivindicatori intens per tal de començar a posar fi a la seva situació d'oprimides i invisibilitzades i s'uneixen a una causa que també les creua com a dones i com a éssers humans.

La situació, social, política i cultural de Chiapas, sens dubte, ens presenta un abans i un després de l'aixecament. La societat chiapaneca no ha quedat indiferent davant aquests esdeveniments, si no més aviat poc a poc s'han anat fent part d'ells. D'altra banda, la contribució de les dones, ha estat fonamental en aquests nous processos. Contribuint des dels seus rols tradicionals, com des dels nous rols que s'assumeixen i sorgeixen arran de l'aixecament de 1994, com és la insurgència. Aquesta participació de les dones des de diferents fronts, les converteix en subjectes actives i compromeses, tant amb la seva causa reivindicatòria, com amb la del moviment zapatista.

De l'opressió a l'acció: El llarg i inacabat camí.

Sens dubte passar de l'opressió a l'acció és un llarg i inacabat camí. Doncs part d'aquest, ha estat recorregut durant molt de temps per subjectes invisibilitzades socialment i marcades per una mobilitat autònoma restringida.¹¹ Parlem de dones que durant molt de temps no han tingut dret a opinar i fins i tot a prendre decisions sobre la pròpia vida, exposades a la violència i a simplement callar i resistir.

En totes les societats en general, els models de gènere han privilegiat als homes, legitimant amb això un sistema de desigualtats que s'ha anat repetint al llarg de la història, i la conseqüència primera és l'exclusió de les dones dels diferents espais públics, assignant-les com a funció principal només la reproductiva, la qual cosa les relega a l'àmbit domèstic, per altra banda un espai menys valorat. Aquesta situació que sens dubte no és nova i sembla ja molt repetida, discutida i fins i tot superada, no és així per a totes les dones. A les comunitats indígenes, la divisió sexual del treball encara es troba fortament marcada, la qual cosa implica que la construcció social del gènere només dóna valor precisament a aquesta funció reproductiva. Els

¹¹ Gil Tébar, Pilar: "*Caminando en un solo corazón: Las mujeres indígenas de Chiapas.*" Publicaciones Universidad de Málaga. Málaga, España. p 21

homes tenen el poder i són pràcticament els amos de les dones. Per això les dones indígenes són les excloses dels i les exclosos / es.

San Cristóbal de las Casas, per tant, no és aliè a aquesta situació. Històricament s'ha caracteritzat per un alt excedent de població femenina, el que va anar situant als homes en una còmoda situació, per qüestions demogràfiques les femelles van desenvolupar una cultura de concessió. "Per tal de guanyar i no perdre l'home, necessari per a la supervivència, elles es sometien als seus desigs i acataven la seva voluntat, renunciant a cercar un pla d'igualtat."¹² Parlem de processos, de dinàmiques històrico-culturals que són molt difícils de trencar, quan per altra banda, són les pròpies dones les que transmeten aquesta cultura de concessió, sota un sistema que ho avala i ho exigeix. Per tant, els patrons patriarcals de gènere es van reproduït de tal manera que passen a ser socialment acceptats.

Per això, quan parlem de dones indígenes, necessàriament hem de parlar d'exclusió social, la qual no només apunta a una situació de pobresa. Doncs la situació de subordinació i d'exclusió social que creua la vida de les dones és possible veure en una triple dimensió: gènere, classe i ètnia. El que es tradueix per tant, en una triple forma d'opressió, repressió i exclusió: per ser dona, per ser pobre i per ser indígena.

Ens trobem així, amb que les dones estan molt lluny dels que participen i es beneficien de les dinàmiques socials. Així, quan parlem de l'exclusió de les dones indígenes, aquesta té a veure amb la pròpia dinàmica social de les comunitats indígenes, entenent per exclusió: *"la manifestació, expressió i resultat d'una determinada estructura social."*¹³ D'altra banda, aquesta exclusió i aquesta subordinació de les diferents esferes de l'accionar en la societat, es tradueix per a moltes en: violència, la qual no es manifesta de la mateixa manera, ni amb la mateixa intensitat. Però és aquesta mateixa situació, la qual també les ha portat a dir "n'hi ha prou", començant a qüestionar, tot un sistema que les ha mantingudes, i en molts casos les manté, en una condició de subordinació. Avui rebutgen obertament el sistema patriarcal imperant i es resisteixen a continuar formant part d'aquest.

És aquesta resistència a continuar en aquesta condició d'exclusió, la qual les ha

¹² Rovira, Guiomar (1999): *Mujeres de maíz: la voz de las indígenas de Chiapas y la rebelión zapatista*. Edit. Virus, 2º edición 1999. Barcelona, España. p. 23

¹³ Bell Adell, Carmen: "Exclusión Social: origen y características", año 2002.

permès anar guanyant un lloc en els diferents espais públics i passar a ser subjectes de ple dret. Les dones es rebel·len contra aquesta forma de poder que s'exerceix sobre elles en els diferents àmbits de la seva vida social, enrera volen deixar aquelles pràctiques tradicionals assumides com a vàlides i úniques. Les dones volen posar a debat temes que fins ara no eren legítimats. Així, ens trobem que els diferents grups i organitzacions de dones lluiten per la defensa dels drets humans, econòmics, socials, polítics i culturals de les dones i per suposat per a l'exercici de la plena ciutadania. Cal destacar els avenços que s'han assolit en matèria legislativa respecte de la violència intrafamiliar gràcies a aquestes organitzacions.

La situació de les dones a Chiapas, però, és particularment conflictiva, contradictòria i complexa, ja que lluiten per reivindicacions socials, polítiques, de reconeixement com a subjectes de dret en un escenari hostil, enmig d'una guerra no resolta i en una constant contradicció per voler canviar situacions que la seva cultura indígena ha avalat des de sempre, però que saben que no pot continuar així. Prou de viure en la precarietat absoluta, de no poder accedir a un treball assalariat que no sigui el servei domèstic, de no comptar amb educació, n'hi ha prou d'explotació. Les dones es revelen ja no volen veure repetir aquestes situacions generació rera generació, per això la seva lluita es dualitza permanentment i es fon en una sola: combatre un sistema que no només les ha mantingut marginades a elles, si no a tot el seu poble.

Dins del moviment de dones que s'ha anat gestant a Chiapas, podríem distingir 2 importants motors que han impulsat aquest canvi per diferents vies. D'una banda tenim el Moviment Zapatista i per l'altra l'església catòlica, especialment la Diòcesi de San Cristóbal de les Casas.

La Diòcesi de San Cristóbal de les Casas, a través de la Teologia de l'alliberament, es fa part important en els processos de mobilització de les comunitats indígenes, i en especial de les dones, per tal de construir per altres vies un espai de diàleg i de comunicació i sobretot de denúncia de la situació de pobresa que afecta les comunitats indígenes, de la discriminació ètnica i dominació política a què són sotmesos, fent una crida també a la presa de consciència de la creixent feminització de la pobresa a Chiapas.

En aquest sentit la contribució de la teologia de l'alliberament tant al procés iniciat pels zapatistes, com als processos de participació i reivindicació de les dones ha estat molt important. En ser una corrent teològica crítica l'actual institució catòlica,

i també s'allunya de la postura oficial de l'església respecte de com aquesta concep a la dona i el seu rol en la societat. En aquest sentit, l'església catòlica manté una visió totalment conservadora de l'accionar de les dones en la societat. En el seu moment el Papa Joan Pau II exposa clarament quin és el paper de la dona, el que una vegada més queda relegat al món privat i de la reproducció. Sent els homes, els que tenen el poder, decideixen, reflexionen i es mouen en l'àmbit públic.

La teologia de l'alliberament, sorgeix com una corrent teològica crítica a partir del Concili Vaticà II i que busca superar en síntesi la relació opressor / oprimít. S'instaura com l'església d'alliberament o dels pobres. Cerca treballar des de les bases i des d'allà aconseguir les reivindicacions socials dels més desposseïts i marginats de la societat. Aquesta, també ha anat presentant i d'acord a la contingència noves alternatives de teologia, com és la teologia índia o la teologia feminista, les que novament ens situen en la dialèctica opressor / oprimít.

La teologia feminista, té per tant com a objectiu i com a opció, l'alliberament de la dona pobre. Aquesta apunta a que l'església canviï el seu discurs i la seva pràctica respecte a les dones i d'aquesta manera acabar amb l'hegemonia masculina. Aquesta teologia es nodreix tant de les experiències de la vida quotidiana de les dones, com de la interpretació de la paraula de Déu i la seva reelaboració.¹⁴

L'Església en aquest sentit, ha acompanyat els petits grups de dones que es constituïen de manera informal en nom de buscar formes de satisfer les seves necessitats bàsiques, formant petits grups principalment de caràcter econòmic. D'altra banda, la seva contribució ha estat important en el procés de fomentar i potenciar l'associacionisme en les dones i la importància d'aquest. D'aquesta manera les dones ja sigui que estiguessin involucrades directament o no amb el moviment, comprenien l'important que eren els grups de dones i sobretot, que aquests no fossin dirigits per homes. Així, seria més fàcil poder compartir experiències de tot tipus i canalitzar de millor manera els seus interessos. Tot això sota el context comunitari. Sorgeix així la Coordinadora Diocesana de Dones (CODIMUJ), com un espai de resistència i participació per al canvi.

D'altra banda, 1994 fou sens dubte un any clau per a moltes dones en l'inici d'un procés individual i col·lectiu de participació que ja no s'atura: "el zapatisme va portar una presa de consciència de la realitat. És veritat que estem aixafades, diuen

¹⁴ Gil Tébar, Pilar: "*Caminando en un solo corazón: Las mujeres indígenas de Chiapas*". Publicaciones Universidad de Málaga. Málaga, España. p. 53

elles ara. Nosaltres, en l'oblit de l'oblit, ni compte ens havíem donat. Ara comencem a parlar, a dir la nostra paraula. Ara almenys sabem com estem d'aixafades."¹⁵ Aquestes paraules preses ja fa un parell d'anys són el reflex de com les dones comencen primer per adonar-se, a ser conscients de la situació en què es troben, donà pas a l'acció. És un despertar cap a nous horitzons, és començar a obrir camí a una nova consciència de la seva condició i de la seva situació de dones indígenes: aquesta pot canviar. S'adonen per tant, que tenen drets que fins llavors els havien estat negats, com la possessió de la terra, ocupar càrrecs, ser capaços d'exposar i d'exigir les seves demandes, en definitiva d'organitzar-se.

Moltes dones s'han incorporat des de molt joves a les files del EZLN, amb la resistència total de les seves mares i de les seves famílies, fet que les ha portat a incorporar-se moltes vegades de forma absolutament clandestina al moviment per evitar precisament el rebuig familiar i la discriminació social. Per a elles, aquesta incorporació ha significat endinsar-se en un món que els ha obert nous móns i que els ha reportat importants eines, com aprendre a llegir, escriure, saber una mica més de política i anar obrint amb això consciència en altres dones i donar força al moviment i a les pròpies demandes de les dones, guanyant espais en el terreny de les decisions i de les accions a seguir.

Així, tant des del EZLN com des de l'església catòlica, es comença a fer una crida per lluitar contra la situació que afecta les dones, sobretot respecte de la pobresa feminitzada i de la violència.¹⁶

En aquest sentit, el Moviment Zapatista, ha portat una creixent mobilització de les dones i una forta presa de consciència del que signifiquen els territoris militaritzats per a la vida de les comunitats i per a elles mateixes. Les dones insurgents o no, se senten més segures a les zones en què hi ha majoria zapatista, rebutjant totalment la presència de les forces militars mexicanes, ja que aquestes només porten més violència: "la militarització i l'actuació de grups paramilitars agreuja encara més la situació de les dones a través de la prostitució, l'alcoholisme, així com per mitjà de la violència física, emocional i política."¹⁷ Això sens dubte, és una causa molt important que reforça el seu accionar cap a la pau. Les dones volen el cessament de la violència i de les massacres en contra d'elles i dels seus companys. Per això moltes en la insurgència han trobat el camí per

¹⁵ Rovira, Guiomar (1999): "*Mujeres de maíz: la voz de las indígenas de Chiapas y la rebelión zapatista.*" Edit. Virus, 2º edición 1999. Barcelona, España. p. 16

¹⁶ Gil Tébar, Pilar: "*Caminando en un solo corazón: Las mujeres indígenas de Chiapas.*" Publicaciones Universidad de Málaga. Málaga, España. Caminando en un solo corazón. P.23

¹⁷ <http://www.nodo50.org/pchiapas/chiapas/noticias/chiapas8.htm>

acabar amb aquesta històrica marginació i aconseguir el govern autonòmic i per tant la pacificació, *"en augmentar la seva participació com milicianes, insurgents, operadores de ràdio, promotores de salut i dirigents de la política, juntament amb totes les bases de suport es van preparar per a la guerra: Demostrem el nostre valor i coratge contra el mal govern, les injustícies i l'oblit. I que les dones podem prendre les armes i lluitar contra la força repressiva."*¹⁸ Encara que ningú vol la guerra, la resistència és dura, les armes estan, però no es disparen, no es vol més vessament de sang.

El Moviment Zapatista per tant, ha estat molt important en la integració de les dones, els ha donat un valor que històricament molt poques vegades se'ls havia atorgat a les dones, no només en un context indígena. Inclou dins de les seves demandes les demandes de gènere, la qual cosa va permetre encetar una lluita que a través de moltes organitzacions es trobava dispersa i sense pes polític real. És el que es coneix com la "Convenció Estatal de dones chiapanecas," la qual es constitueix en vigílies de les eleccions de 1994. Era necessari unir forces per poder assolir els objectius que les diferents organitzacions tenien per separat. Van participar-hi totes les organitzacions i ong's que treballaven amb dones que volguessin fer part d'aquest procés.

L'exposició de les demandes, seria presentada a la "Convenció Nacional Democràtica (CND)."¹⁹ Dins de les seves exigències, són aquelles en què es demana la sortida de l'exèrcit mexicà i la desmilitarització de l'Estat. D'altra banda, i amb caràcter d'urgent també, es demana el cessament i el càstig de la fustigació militar i de les violacions a dones. D'altra banda, en aquestes demandes també es demana la pau, però aquesta necessàriament i per a que s'estableixi i es consolidi, ha d'anar lligada a la justícia i la dignitat, si no és així, és impossible parlar de pau. La resta de demandes apunten a les millores en salut, educació, alimentació, etc. Dins de les que s'emmarquen en el context polític, s'exigeix la participació equitativa de les dones, i que aquesta sigui efectiva, deixant enrere el sistema patriarcal d'organització imperant.

Sens dubte, després d'entrar el moviment zapatista, s'ha iniciat un abans i un després. Després de molts anys de lluita i de sumar-se a ella, són molts els avenços que s'han assolit en la defensa dels drets indígenes i de les dones. Enrere va

¹⁸ <http://www.jornada.unam.mx/2007/01/04/index.php?section=politica&article=013n1pol>

¹⁹ Convenció Nacional Democràtica: Conjunció de tots els moviments i associacions polítiques reunits en Aguascalientes, per tal de constituir-se com el principal oponent a la proposta del partit governant (PRI). Totes aquestes agrupacions, es van anomenar com "societat civil".

quedant aquella època en què el valor de les dones no es veia. Avui són moltes les dones que formen part d'una generació que podríem dir ha nascut lliure. Tenen accés a l'educació i tenen nous referents femenins d'acció i participació. Per tant ja no hi ha marxa enrere en aquest procés d'emancipació que ha sorgit des de dins del moviment i de les comunitats, reflexionat i dirigit per les pròpies dones indígenes de Chiapas.

La pau: una lluita silenciosa, però sòlida.

Parlar de pau en general no és fàcil, i parlar de pau a Chiapas és encara més complex. Ens trobem davant un context totalment diferent al que estem habituats i en el qual es presenten moltes arestes. És necessari plantejar per tant, primer que res, què entenem per pau i després d'això no simplificar la seva significació i comprendre també que darrere d'ella, de la seva recerca, hi ha un tema de poder i de política important, encara que no sempre explícit.

Aleshores, què és la pau?, Un estat de quietud i tranquil·litat?, Absència de conflicte, de guerra? o d'acord amb el que assenyala el Dret Internacional, un acord o conveni que posa fi a un conflicte? Sens dubte, totes elles són encertades, però crec que cap d'elles esmenta, almenys no explícitament, una cosa que per al Moviment Zapatista i per a les dones indígenes de Chiapas és essencial: justícia i dignitat. Sense aquests dos components és impossible concebre la pau a Chiapas, el que complica encara més el poder parlar d'ella, sobretot en els termes tradicionals o clàssics als que estem acostumats / des.

D'altra banda, el que igualment torna difícil parlar de pau a Chiapas, és que no ens trobem davant d'un conflicte obert, si no més bé davant d'un conflicte que no està resolt i que s'emmarca absolutament i total sota les dinàmiques de les comunitats indígenes, les que per altra banda no són comprensibles per el món no indígena. Quan parlem de que no és un conflicte obert, ens referim a que no hi ha enfrontaments directes, malgrat la fustigació de les forces militars mexicanes per provocar la resposta armada dels zapatistes. El que no vol dir que no existeixi violència, ni morts, doncs aquests se succeeixen cada dia. Per tant, els enfrontaments directes han cessat, però la fustigació de militars o de grups paramilitars continuen. El conflicte es manifesta així, sota altres i noves dimensions: la guerra de baixa intensitat (GBI) o de desgast. Sent les dones les que més fortament es veuen afectades per ella.

En aquest sentit el Centre de Drets Humans Fray Bartolomé de las Casas, porta a terme constants denúncies sobre les violacions a drets humans en les comunitats indígenes, a la vegada que es constitueix com a memòria històrica del conflicte armat i del procés que viuen les comunitats per tal d'assolir la seva lliure determinació.

Aquest recinte, dóna compte en el seu darrer informe sobre drets humans en Mèxic (2007) sobre el que ha significat la GBI per a les comunitats i el desgast que ha implicat. Al respecte assenyala que l'ocupació militar de les Forces Armades a Chiapas, continua sent un factor important per a la continuïtat de la guerra de baixa intensitat. El desplegament de campaments militars continua, llocs militars de fustigació a la població civil, reactivació de grups paramilitars, entrenats pel propi exèrcit mexicà. D'altra banda continua la fustigació a les comunitats indígenes, amb el pretext d'investigar presència de grups armats, així com operatius militars i policíacs amb el motiu de lluita contra el narcotràfic cometent violacions contra la societat civil, abús d'autoritat privació arbitrària de la llibertat i tortura.²⁰

D'altra banda, respecte dels desplaçats pel conflicte armat, assenyala en aquest mateix informe que: *"el desplaçament intern és un dels efectes no atesos en la seva totalitat pels governs federals i estatals. No s'han creat polítiques públiques, ni legislació que ofereixi atenció integral a les persones internament desplaçades. Els desplaçaments segons aquest recinte són una estratègia militar i contra insurgent aplicada a Chiapas i que vulnera directament el territori dels pobles indígenes. En aquest sentit, el desplaçament intern té a veure fonamentalment amb l'objectiu de controlar els territoris de la població que lluita per la terra i el territori."*²¹

D'altra banda les dones no només pateixen violència en els seus territoris a través de violacions i fustigació. Quan són detingudes, són totalment vulnerats els seus drets, allunyades de les seves famílies, amb menys dies de vista que la població masculina, etc. En aquests espais es vulneren tots els drets consagrats en tractats internacionals com la Convenció Interamericana per Prevenir, Sancionar i Eradicar la Violència contra la Dona.

Les dimensions del conflicte a Chiapas, per tant, es tornen cada vegada més complexes, essent la dimensió i l'espai de la vida quotidiana el que més afectat es

²⁰ Centro de derechos humanos Fray Bartolomé de las Casas (2007): Balance Anual 2007 sobre derechos humanos México

²¹ Centro de Derechos Humanos Fray Bartolomé de las Casas (2007): Balance Anual 2007 sobre derechos humanos México

troba, principalment el de les dones. Les zones militaritzades, impedeixen el desenvolupament normal de l'existència de les dones i de les seves famílies, veient aquestes restringides gairebé totes les seves activitats diàries, com aquelles tan senzilles i simples, com recollir la llenya, anar a rentar la roba, etc., Fins i tot les seves activitats com a treballadores han quedat pràcticament paralitzades producte de la presència militar.

La vida de les dones, per tant, i d'acord amb el que assenyala el Servei Internacional per la Pau (SIPAZ), es veu afectada en totes les seves dimensions, exercint sobre elles una violència que no acaba. Fustigació i violacions que no són denunciades, generant un fort desgast físic i emocional. Terror i rumors, que no generen més que divisió a l'interior de les comunitats i dels propis grups de dones, portant a un estat de pànic, desconfiança i paranoia permanent. La prostitució a les zones militaritzades també ha anat en augment. Es viu o sobreviu en un estat de violència omnipresent i permanent, que no fa més que soscar la convivència comunitària i familiar, portant com a conseqüència un augment de la violència intrafamiliar.

Al veure aquesta situació de violència que no cessa, que no dorm, sens dubte exigeix una nova mirada, un nou anàlisi respecte de la pau i de l'imaginari que hi ha al voltant d'ella. Per tant, el plantejament que els zapatistes i les dones tenen respecte a la consecució de la pau a Chiapas, la compliquen, la dinamitza, i també ens ensenya, per què de què serveix la pau, quan la justícia i la dignitat no es troben presents? o és possible parlar de pau sense dignitat i sense justícia?, és vàlid signar acords o convenis darrere de "la pau", si això implica acabar amb formes d'organització ancestrals i que per tant implicarien una violació a la pròpia dignitat i identitat d'homes i dones?

La veritat és que són molts els interrogants que es plantegen i pel mateix parlar de pau a Chiapas, del camí que es recorre i s'ha recorregut cap a ella, implica endinsar-se en la intimitat de les dinàmiques de les comunitats indígenes.

Les Junes de Bon Govern (aquelles que es formen amb representants dels municipis Autònoms Zapatistes), sens dubte han estat un èxit important darrere d'assolir aquesta trilogia: pau, justícia i dignitat, doncs han aconseguit establir els seus propis processos legals i de justícia en un context d'autogovern. *"Construir governs que manen obeint, amb càrrecs rotatius, no remunerats i no professionalitzats, constitueixen un autèntic repte que, per una banda permet anar experimentant aquesta nova cultura política per governar sense reproduir relacions*

*de poder i dominació i, per altra, permet donar-li la volta al possibilisme avançant ja en la construcció d'una societat diferent.*²²

Aquestes cada vegada són més legitimades pels indígenes i pels que no. Doncs no només recorren a elles els indígenes d'aquests municipis, si no que estan obertes per a tothom, en cap cas són excloents. Aquestes operen satisfactòriament i donen compte de que l'autogovern, l'autonomia és possible i que això en cap cas té per què significar conflicte, si no molt al contrari.

Fins l'any 2003, només participaven homes en les Juntes de Bon Govern, un any més tard comencen a incorporar dones, les que ocupen llocs de decisió per designació popular mitjançant assemblees. Són conselleres municipals, caps, presidentes, etc. A través d'aquesta incorporació, les dones es converteixen en elements de summa importància per a la promoció de la participació d'homes i dones. Dins de les seves tasques hi ha les de dirigir alguns pobles, vetllar pels interessos col·lectius, buscar un desenvolupament equitatiu, evitar el centralisme, equilibrant els recursos entre els municipis i les regions, etc.

D'aquesta manera les dones s'esforcen cada dia per assolir l'autonomia, sent l'educació una eina de vital importància. Sorgeix així, el que es coneix com educació autònoma, a la que en un primer moment era molt difícil d'accedir si era nena. Tanmateix avui dia les comunitats autònomes tenen promotores d'educació, les que elaboren plans d'estudi i es relacionen directament amb les famílies per tal que aquestes compreguin la importància que té a les seves filles estudiïn i vagin a l'escola.

En aquest sentit Chiapas, ens presenta formes d'exercir autogovern i justícia de la manera en què les comunitats ho han fet sempre. No obstant això, i com planteja María Teresa Serra professora de CIESAS (Mèxic), aquestes formes que apelen al reconeixement de la diversitat cultural i a la revaloració, impliquen un reinventar la justícia tradicional, i un repensar de la pròpia democràcia, doncs aquestes noves / antigues formes plantejades des del moviment zapatista d'autogovern i justícia, permeten l'expressió de les veus subordinades, com per exemple la de les dones.

En aquest escenari de conflicte, l'accionar de les dones, per tant, ha estat i hi és present, i és un element clau de resistència i de recerca de la pau. El que és

²² Ceceña, Ana Esther: A diez años del levantamiento zapatista, p.8

important assenyalar, és que moltes d'aquestes accions, no poden traduir-se en accions concretes com a les que estem habituats / des, perquè aquestes s'emmarquen dins d'un context netament indígena i comunitari, la qual cosa implica que opera sota altres dinàmiques socio-culturals, de temps i espais.

Gran part del treball que realitzen les dones a favor de la pau, no és un treball que es trobi institucionalitzat o si ho és, és a manera de les comunitats indígenes. Això per descomptat, no implica que sigui aliè al treball que realitzen els organismes de drets humans o que no s'impliquin amb les xarxes que treballen per la pau. Tanmateix per poder apreciar aquesta situació, cal veure com ens situem nosaltres davant una cultura diferent a la nostra i amb altres formes de procedir. A Chiapas, el pas el marquen les comunitats indígenes i les dones es mouen dins de les comunitats. Això és, si volem parlar des de l'interior de les comunitats i no des de l'exterior com és l'accionar i la visió dels diferents organismes internacionals que vetllen pels drets humans i per la pacificació.

Les dones treballen àrduament des de les seves pròpies dinàmiques i són elles les que generen els processos i plantegen els debats i això és el que fa difícil introduir-se en aquesta recerca, la transmissió és bàsicament oral, la qual cosa implica que hi ha molt poc material escrit al respecte. D'altra banda, la pau passa també per les seves reivindicacions, pel cessament a la violència contra elles, els indígenes i la societat civil. La pau, ve de la mà amb la conscienciació de les dones respecte de la seva pròpia realitat. Doncs la participació d'elles, implica transformacions en les relacions socials i potencialment una transformació del mateix ordre social, plantejant amb això, a vegades com sol ser el cas de les dones indígenes, sense ser conscients d'això, una proposta alternativa de societat.

Les insurgents són una lluita per la pau, elles es transformen en aquest símbol, en aquest referent per a la resta de dones. De fet són considerades com la icona de la rebel·lió. Així ho va ser per exemple, la comandant Ramona, sent una de les representants més importants en els primers anys del moviment. Per tant, la insurgència, es transforma en una acció concreta a la que moltes dones han adherit en nom de la consecució de la pau.

L'establiment de la "Llei revolucionària de dones", per exemple, també ha estat un pas important per aconseguir la pau a Chiapas, ja que implica la necessitat i l'exigència d'aconseguir justícia, igualtat i dignitat per a les dones. Les dones són membres de la comunitat i els zapatistes ho han deixat clar, per tant reclamar

justícia i dignitat per a elles, és reclamar també justícia i dignitat per a les comunitats.

Aquesta llei, ha estat de vital importància, doncs planteja demandes i exigències que fins no fa gaire temps eren impensables. Moltes de les seves exigències semblen ser tan bàsiques i que per a moltes dones ni tan sols ha presentat un problema en algun moment de les seves vides, com és ara el decidir quants fills tenir, amb qui va casar, rebutjar la violència, poder optar a càrrecs públics, etc. Realment és una llei revolucionària, perquè trenca amb tradicions que havien tingut a la dona en un estat de violència permanent, privades de qualsevol dret, violència que portava pràcticament a que no es pertanyessin a sí mateixes. La pau per tant es pot traduir com una conseqüència de la participació de les dones en sí. La reivindicació de les seves demandes és una acció per la pau.

Aquesta participació, sobretot, apunta a una participació política, essent el col·lectiu el mitjà fonamental per donar més força i sentit a aquesta, la qual cosa implica anar guanyant més espais a nivell polític com a dirigents. D'altra banda el treball col·lectiu sempre significa beneficis per als altres i en aquest sentit els col·lectius de dones han estat un important suport al moviment. Es constitueixen en un mitjà que dona més solidesa a les seves demandes i potència d'altra banda l'educació popular des de dins.

D'altra banda els col·lectius, són trobades molt importants per a les dones, perquè aquests també es tradueixen en espais de contenció, on és possible superar les pors, les misèries viscudes, essent importants també perquè es realitzen dins de la comunitat la qual cosa implica que són legítims i recolzats per aquesta.

En aquest sentit, dins de la revolució zapatista, s'instal·la una altra revolució que és la de les dones, perquè implica una revolució dels costums, un canvi a l'interior de les dinàmiques culturals, dins la qual cosa allò destacable és que el canvi ve provocat des de dins. I dic destacable, perquè algunes feministes que han treballat a Chiapas van ser rebutjades per les pròpies dones, exigint aquestes que les deixessin a elles resoldre les seves situacions, als seus propis temps i sota el que elles consideressin que estigués bé o malament.

Allò aconseguit a través d'aquesta declaració és vital, perquè si bé no ha estat fàcil, hi ha moltes coses que han anat canviant. Les dones insurgents ja decideixen sobre quants fills volen tenir, poden decidir amb qui casar, etc. I això sens dubte es

converteix en un nou imaginari de la dona indígena, però amb un referent que sorgeix des de les seves pròpies bases. No són models exportats des de fora, el que va creant una base de canvi molt més potent i més accessible per a les dones.

Per tant, són elles les que irrompen a l'interior del propi moviment i ho fan com a actors importants i actives, remenant tradicions que semblaven inamovibles. Aquesta irrupció, sorgeix de la seva pròpia concepció del món, de la seva consciència, dels seus desitjos de transformació i canvi. Encara que fins al dia d'avui és un món que encara resulta una mica desconegut i tancat. Pel mateix molt poc s'ha escrit al respecte. Tota la transmissió és oral i l'anhel per aconseguir la pau es troba present en cadascuna de les seves accions.

D'altra banda i com assenyàvem anteriorment, la societat civil ha estat fonamental per al moviment zapatista, tant a nivell nacional com internacional, és aquesta la que ha endegat el camí del diàleg i de la no violència. En aquest sentit les dones que no són part activa del moviment, però si formen part de la societat civil, es constitueixen en una important resistència civil per tal d'evitar enfrontaments amb els militars i per tant evitar més morts. La societat civil, és la via cívica i de participació pública en la qual el EZLN es recolza, doncs és allà *"on es forma la voluntat col·lectiva, s'organitza el convenciment i l'adhesió de les classes subalternes."*²³ Elements claus per al EZLN i per suposat un espai de vital importància per a la participació de les dones.

Podríem dir i com bé ho planteja Guiomar Rovira, les dones fan tasca de formigues, de forma pacient i minuciosa. I és precisament aquesta paciència, la que les ha portat a tenir clara consciència que sense la seva participació és impossible guanyar la lluita, avui se saben necessàries i pel mateix lluiten per a que el seu treball no torni a ser menys valorat o ignorat.

Les dones també es fan part per assolir l'autonomia, l'autogovern, però sense violència. Les juntes de bon govern han donat prova que és aquí on moltes de les seves demandes tenen cabuda real i concreta i per la resta participació. D'aquesta manera, on hi ha majoria zapatista i més dones organitzades no hi ha conflictes i els problemes es resolen. A diferència d'on no hi ha majoria zapatista, ni dones organitzades, però sí hi ha presència militar i paramilitar, s'evidencia un augment dels conflictes, el que es tradueix en més violència, en particular en contra de les dones.

²³ www.ecoportat.net/Contenidos/Temas_especiales

Ara bé, com assenyalava anteriorment hi ha grups internacionals treballant per la pau, com és ara el SIPAZ (Servei Internacional per la Pau), la tasca principal s'ha centrat en treballar temes de resistència civil, apuntant per la transformació pacífica dels conflictes, treballant directament amb diferents ONG's presents a Chiapas.

També està la Xarxa per la pau a Chiapas, que sorgeix l'any 2000, després de la convocatòria de tres organitzacions que treballen amb l'estat: el Col·lectiu d'Educació per la Pau (CEPAZ), la Comissió de Suport a la Unitat i Reconciliació Comunitària (CORECO) i el Servei Internacional per la Pau (SIPAZ).

Aquestes intenten treballar amb organitzacions chiapanecas per tal d'acabar amb el deteriorament social que ha significat el conflicte i l'estancament dels processos de pau, on novament és necessari reflexionar sobre el que entenem per pau i els interessos polítics que solen estar a vegades darrere d'ella, la discussió és oberta. Això en cap cas implica desconèixer la situació de conflicte _els que per això són diversos_ que es viu a Chiapas, però sí aprofundir més en el que realment es persegueix quan es parla de pau i en valorar i donar clar compte de quin és el veritable accionar de les comunitats i en particular de les dones a favor de la pau, així com per part del govern, el qual no dóna clar compte de la situació.

La Comissió Civil Internacional d'Observació dels Drets Humans (CCIODH), avala aquesta manca de respostes concretes per part del govern, la qual no pot si no traduir-se en més vulneracions als indígenes de Chiapas i en les que per tant el govern seria responsable. Una vegada més crec es fa necessari recordar que la pau no és una sola, si no que té molts més elements que considerar i que són indispensables per poder parlar de vies pacificatòries, de resolució dels conflictes.

D'altra banda en l'informe de febrer 2008 després de la seva visita a Chiapas, la CCIODH afirma que continua el clima de fustigació contra les organitzacions socials i que segueixen ingressant a les presons nous presos polítics i de consciència. Per a la CCIODH, a Mèxic se segueixen implementant *"polítiques encaminades al debilitament del teixit social per mitjà de la divisió de les comunitats indígenes i camperoles i la fustigació envers les organitzacions socials més reivindicatives."*²⁴ Sent inquietant també la continuïtat i la impunitat dels grups parapolicials i paramilitars.

²⁴ <http://cciodh.pangea.org>

En aquest context, un dels actes importants dut a terme per les dones en la lluita per la pau és la "Primera trobada de dones zapatistes del món", celebrat a principis del 2008. On plantegen: " *'Amb molt poc hem aconseguit molt, la lluita que hem desenvolupat dita en paraules sembla molt senzilla, però darrere hi ha coratge, ràbia, dolor, sofriment i el treball i el plor de moltes dones.*"²⁵ Això reflecteix que l'accionar de les dones sempre ha estat, sols que, no ha estat entès ni valorat. D'altra banda, en aquesta trobada es planteja clarament la necessitat de seguir per la via que ha portat el moviment zapatista. Que la lluita continuarà per acabar amb el mal govern i que els seus drets han de ser reconeguts i respectats.

Dins de les organitzacions que treballen amb dones i que s'incorporen a la xarxa per la pau a Chiapas, estan: CIAM (Centre d'Investigació i Suport a la Dona). Centre de Drets de la Dona, que es planteja com a objectiu la construcció d'una cultura de drets humans i sorgeix com la necessitat d'estructurar el moviment de dones a Chiapas. COFEM (Col·lectiu Feminista Mercedes Olivera). Aquests grups quant a la pau, es defineixen com a crítics amb el govern, sent un actor civil que intenta enfortir els actors locals i regionals.

També es troba present a Chiapas la CODIMUJ (Coordinadora Diocesana de Dones de San Cristóbal de les Casas). La seva preocupació essencial són els drets de les dones i la visibilització del seu accionar. Hi participen diverses organitzacions de dones, polítiques i socials. D'altra banda l'Organització Poble Creient de caràcter religiós, també col·labora amb les dones, principalment assisteix a aquelles que tenen familiars detinguts. També es troba en aquesta lluita per la pau i pel respecte als drets humans el Grup de Dones de San Cristóbal de les cases Coleman, el qual es centra bàsicament en el treball contra la violència de les dones.

Les accions de les dones per la pau, es tradueixen per tant en resistència civil, insurgència, participació en diferents col·lectius i associacions de dones, tant de caràcter econòmic, com polític i social. D'altra banda, també es vinculen amb entitats promotores de drets humans i amb organismes que busquen la pacificació a Chiapas, sent aquestes últimes molt importants per afrontar les seqüeles de la guerra de baixa intensitat que les afecta, a la vegada que una conscienciació a seguir lluitant per posar fi a això. Per tant, les dones continuen en aquesta lluita a vegades silenciosa i anihiladora per assolir l'anhelat trilogia: pau, justícia i dignitat.

²⁵ http://www.kaosenlared.net/noticia.php?id_noticia=49970

REFLEXIONS FINALS

Difícil és concloure quan els processos encara es troben oberts, latents i sembla ser, molt lluny de resoldre's, com és el conflicte a Chiapas. Tanmateix no es pot evitar reflexionar davant d'un fenomen que ha vingut a remoure consciències, no només les de Chiapas, si no les del món i en què un conflicte marca una nova mirada i una nova lectura davant el conflicte en sí i la seva resolució.

Chiapas, més enllà de les qüestions que pugui suscitar entorn del moviment que ha generat, ens planteja sens dubte noves formes de mirar el món i ens porta a abandonar certes certeses que tenim pel que fa a les formes de procedir de les societats. D'altra banda, evidencia que els conflictes i la seva solució no es poden universalitzar, així com tampoc es pot universalitzar la mateixa idea de la pau i menys concebre sense dignitat i justícia.

Tornen a recobrar importància les identitats, la cultura, les tradicions, com a eines vàlides i exigibles per a la resolució de conflictes i per assentar les bases del propi desenvolupament, sense caure en culturalitats, si no molt al contrari, sent precisament conscients de l'existència del pluralisme cultural i social, en què cap cultura es superposa a una altra. Per tant, ens porta a valorar la diferència com un aspecte enriquidor del desenvolupament dels pobles.

Chiapas ens planteja noves mirades davant molts aspectes de la societat i una valoració permanent de tots els actors socials que intervenen en ella i en un conflicte. En aquest sentit és important destacar, que no només s'ha valorat l'activisme de les dones quan participen directament en el moviment, si no que també s'ha considerat de vital importància l'aportació que fan des dels seus rols tradicionals, com resistència civil, donant clar compte que cada un / a és necessari / a i fonamental per a la consecució de la pau i per al desenvolupament d'una societat més equitativa i justa.

Les dones es constitueixen així en un motor important de canvi i que en la seva quotidianitat i de manera concertada construeixen alternatives per a un nou ordre social. En integrar les comunitats de manera activa, canvien les relacions de gènere i de poder, plantejant noves formes de pensar i construir el col·lectiu, constituint elles en sí mateixes a subjectes de canvi social.

Els moviments socials, s'han entès com a agents que intervenen en el procés transformador de la societat i en aquest sentit el moviment de dones a Chiapas ha

estat fonamental per caminar cap a la pau, encara que lentament i amb costos, moltes vegades, massa alts i generar transformacions importants en la vida de les comunitats, replantejant els costums i modificats.

En aquest sentit, aquesta acció conjunta amb interessos comuns, és el que ha permès caminar cap a canvis en les formes de procedir com a societat a l'interior de les comunitats, com en la consecució dels seus drets, com a ciutadanes i com a éssers humans, encara que el procés com esmentava sigui lent.

La participació de les dones, per tant, no només pot traduir-se en l'execució d'accions socials, aquestes van molt més enllà, transformant-se en importants espais de socialització. Això ha evitat la ruptura dels llaços socials, malgrat les diferències i divisions que a vegades es presenten, els ha enfortit, sent una eina important per a la lluita per la pau i per la lluita en contra del capitalisme. Doncs el capitalisme, juntament amb totes les diferències que genera en el pla econòmic, també genera societats cada vegada més individualistes, en què l'accionar de forma col·lectiva es va veient més debilitat. Per tant, aquesta força en els llaços socials, es torna fonamental per donar més consistència a qualsevol moviment social i en particular quan parlem d'un moviment indígena.

Les dones, en aquest sentit, donen compte d'un fenomen col·lectiu que va més enllà del simple reflex d'una crisi social, doncs elles han apuntat cap a la consecució de noves normes i formes de solidaritat, construïdes col·lectivament, per a amb elles mateixes en funció de tota la seva lluita reivindicatòria i en relació al moviment zapatista.

Chiapas en definitiva, és un moviment en permanent canvi, que no desconeix que s'emmarca dins d'un context global i transnacional, la qual cosa el porta a repensar i resignificar constantment l'accionar de les comunitats, enriquint amb això encara més els plantejaments del moviment zapatista i el moviment de dones de Chiapas.

En aquest sentit, crec que a Chiapas també es fa necessari parlar d'un desarmament cultural, seguint el plantejament de Raimon Panikkar, qui assenyala que avui en dia per aconseguir la pau, no només es requereix d'un desarmament bèl·lic, ja que aquest no és suficient per aconseguir la pau i solidaritat entre els pobles i nacions. I crec que Chiapas és un clar exemple d'això. El moviment no només vol depositar les armes, vol justícia, dignitat, reconeixement i respecte a la cultura, que cap es superposa a una altra, ni es cregui superior. Ja ho menciona el

Subcomandante Marcos, es vol un món on càpiguen molts móns i crec que ells han anat donant compte d'això a poc a poc en anar reconeixent la pluralitat de les cultures. Basta ja d'opressió i d'exclusió innecessària.

L'accionar de les dones per la pau, per tant, també ens porta a reconèixer aquesta diversitat, doncs elles ens donen clar compte que existeixen altres formes no institucionalitzades que permeten avançar cap a la pau, sota dinàmiques heterogènies i múltiples, les que per la resta de vegades són molt simples, el que les torna complexes i difícils de percebre i aprehendre, de capturar i les que sens dubte ens conviden a endinsar-nos en aquestes dinàmiques comunitàries.

Per tant, ja no hi ha marxa enrere en aquest procés d'emancipació i dignificació iniciat per les dones dins del moviment i de les comunitats. Ja no hi ha marxa enrere per un procés que ha estat reflexionat i dirigit per les pròpies dones indígenes de Chiapas i que ens mostren una part de la història de Chiapas, que sense elles no seria completa. Elles avui, com a subjectes socials de ple dret escriuen la seva història i la del moviment zapatista, des de les seves pròpies vivències i experiències de la vida quotidiana. Les dones, parlen, actuen i transformen.

BIBLIOGRAFIA

- Beauvoir, Simone (2005): *El segundo sexo*, Ed. Cátedra, España, 2005.
- Díaz, Héctor (2001): *La rebelión zapatista y la autonomía*. Edit. Siglo XXI ediciones, 2001.
- Gil Tébar, Pilar: *Caminando en un solo corazón: Las mujeres indígenas de Chiapas*. Publicaciones Universidad de Málaga. Málaga, España.
- Le Bot, Yvon; Subcomandante Marcos (1997): *El sueño zapatista*. Edit. Anagrama, S.A 1997. Barcelona, España.
- Luna, Lola G et all: *Género, clase y raza en América Latina*. Edición Seminario Interdisciplinar Mujeres y Sociedad. Barcelona, España.
- Rovira, Guiomar (1999): *Mujeres de maíz: la voz de las indígenas de Chiapas y la rebelión zapatista*. Edit. Virus, 2º edición 1999. Barcelona, España.

Documentos

- Anrup Roland, Domínguez Edmé: "Género, poder y Etnicidad"
- Balance Anual 2007 de Derechos Humanos en Chiapas (Centro de Derechos Humanos Fray Bartolomé de las Casas AC)
- Bell Adell, Carmen (2002): "Exclusión Social: origen y características"
- Ceceña, Ana Esther: "A diez años del levantamiento zapatista"
- Chomsky, Noam: "El Levantamiento zapatista, 1994"
- EZLN (1994): "Primera Declaración de la Selva Lacandona"
- Sierra, María Teresa (2004): "La renovación de la justicia indígena en tiempos de derechos: Etnicidad, género y diversidad"

Sitios Web

- <http://www.undp.org.mx/programassociales/documentos/DOSCP.pdf>
- <http://cciodh.pangea.org>
- http://www.ecoportel.net/Contenidos/Temas_especiales
- <http://www.comunica-accion.org/IMG/doc/zapatismo-historia-y-naturaleza-charla-doc>
- <http://www.frayba.org.mx/informes>

- <http://www.nodo50.org/americalibre/>
- <http://www.ddhhmujerchiapas.org>
- <http://www.nodo50.org/pchiapas/chiapas/noticias/chiapas8.htm>
- <http://www.jornada.unam.mx/2007/01/04/>
- <http://www.derechoshumanos.org.mx/modules>
- <http://www.sipaz.org>
- <http://www.actlab.utexas.edu/~geneve/zapwomen/enter.html>
- <http://www.ecologistasenaccion.org>
- <http://barcelona.indymedia.org/newswire/display/330250/index.php>
- <http://www.nodo50.org/cedoz/otrostemas/datoschis/dtchis006.htm>
- <http://alhim.revues.org/document114.html>
- <http://enlacezapatista.ezln.org.mx/>
- <http://www.pangea.org>
- <http://capise.org.mx/http%3A//enlinea.capise.org.mx/node/53>
- http://www.canalsolidario.org/web/noticias/noticia/?id_noticia=9598
- <http://www.actlab.utexas.edu/~geneve/zapwomen/enter.html>
- <http://www.jornada.unam.mx>
- <http://www.ciepac.org/nosotros/forred.php>